

Προς τιμήν του Colwyn Trevarthen

Το συν- της συγκίνησης

Ψυχολογία εμβρύων, βρεφών και νηπίων

*Επιστημονική επιμέλεια
Γιάννης Κουγιουμουτζάκης*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η τρέχουσα διεπιστημονική έρευνα δείχνει ότι η ψυχολογική γέννηση προηγείται της βιολογικής γέννησης και ότι τα βρέφη δεν είναι «μωρά» αλλά εξαρχής πρόσωπα, έτοιμα για συμπαθητικό μοίρασμα πράξεων, προθέσεων και συγκινήσεων με τον ευαίσθητο συνάνθρωπο. Οι ρίζες των κινήτρων, των κινήσεων και των συγκινήσεων ανιχνεύονται νωρίς στην κύηση. Ο συντονισμός τους συντηρεί τη ζωή. Η συν-λειτουργία τους ρυθμίζει την πορεία της ανάπτυξης. Το μοίρασμά τους προσδίδει νόημα στις σχέσεις – συγκινησιακά κινητοποιούμενες σχέσεις, που αποτελούν το λίκνο εκτίναξης της νόησης, της γλώσσας, της φαντασίας και της συνείδησης. Το παρόν συλλογικό έργο είναι επικεντρωμένο στην ανάπτυξη των σχέσεων των νεογνών, των βρεφών και των νηπίων με τους σημαντικούς άλλους. Οι συγγραφείς εξετάζουν, υποστηρίζουν και επεκτείνουν μια σύγχρονη θεωρία της ψυχολογικής ανάπτυξης, που εισηγείται ο Καθηγητής Colwyn Trevarthen, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο τόμος. Το βιβλίο ανοίγει με ένα σπάνιο σε σύλληψη και ιστορική αξία κείμενο του τιμωμένου.

Τα κύρια θέματα που εξετάζονται:

- τα βρέφη και η μουσική,
- τα βρέφη και η μίμηση,
- τα βρέφη και το κωμικό,
- τα βρέφη και οι αριθμοί,
- τα βρέφη και η γλώσσα,
- η επικοινωνία μητέρων-βρεφών με εξωσωματική γονιμοποίηση,
- η ενσυναίσθηση των βρεφών με καταθλιπτικές μητέρες,
- τα παιδιά και ο αυτισμός,
- η φαντασία και οι φανταστικοί σύντροφοι των νηπίων,
- οι συγκινήσεις,
- οι συντονισμοί εμβρύου-μητέρας, και
- η ανάπτυξη των φτωχών παιδιών.

Γράφουν οι:

COLWYN TREVARTHEN, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΝΤΩΝΑΚΑΚΗΣ, ΕΛΕΝΗ ΒΙΤΑΛΑΚΗ, ΘΕΑΝΩ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΓΙΟΥΜΟΥΤΖΑΚΗΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΖΟΚΟΠΑΚΗ, ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΚΟΔΗΜΗΤΡΑΚΗ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ Φ. ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ, ΖΑΪΡΑ ΠΑΠΑΛΗΓΟΥΡΑ, ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΟΥΔΗ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΤΕΡΑΚΗ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΡΑΤΙΚΑΚΗ, ΜΑΡΙΑΛΕΝΑ ΣΕΜΙΤΕΚΟΛΟ, ΒΙΚΥ ΤΣΟΥΡΤΟΥ, ΚΟΡΝΗΛΙΑ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ISBN 978-960-524-469-9

9 789605 244699

Έγραψαν για τον τόμο:

«Η συνεισφορά του Καθηγητή Colwyn Trevarthen στην επιστήμη είναι τεράστια. Η ευρεία θεώρησή του για τη ζωή είναι παράδειγμα έμπνευσης. Η θεωρία του για τις συγκινήσεις και τα ενδιαφέροντα των βρεφών έχει αλλάξει το τοπίο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Οφείλουμε πολλά στο θάρρος του να μιλάει ανοικτά για τα ζητήματα αυτά σε μια δύσπιστη, γνωστικιστικά καθηλωμένη επιστημονική κοινότητα – μέχρι που εν πολλοίς την έπεισε. Ο παρών τόμος φιλοξενεί έργα Ελλήνων συναδέλφων, οι οποίοι συνεχίζουν το έργο του τιμωμένου με μελέτες εστιασμένες σε αναπτυξιακά φαινόμενα που είναι μπροστά στα μάτια μας, αλλά συχνά δεν τα παρατηρούμε – φαινόμενα που μας ωθούν να αναγνωρίσουμε την ισχύ των συγκινήσεων στη ζωή μας και την επίδρασή τους σε όλες τις μορφές των σχέσεών μας.»

Vasu Reddy, PhD, Καθηγήτρια Αναπτυξιακής και Πολιτισμικής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Portsmouth, Διευθύντρια του Centre for Situated Action and Communication, Portsmouth.

«Διεθνώς γνωστός, ο Καθηγητής Colwyn Trevarthen είναι ένας διακεκριμένος ειδικός της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και της Αναπτυξιακής Ψυχοπαθολογίας. Η θέση του για την επίδραση των συγκινήσεων πάνω στην εκκολαπτόμενη νόηση έχει επηρεάσει όχι μόνο τους ομότεχνους, αλλά και τους ερευνητές της Αναπτυξιακής Ψυχοβιολογίας, των Κοινωνικών Νευροεπιστημών και των Υπολογιστικών Επιστημών. Τα σπερματικά του κείμενα πάνω στις συγκινήσεις έχουν εμπνεύσει τα έργα των Ελλήνων συναδέλφων που φιλοξενούνται στον παρόντα, πολύ ενδιαφέροντα τόμο.»

Καθηγήτρια Jacqueline Nadel, PhD, Διευθύντρια στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής Έρευνας της Γαλλίας (CNRS), Εκδότρια του επιστημονικού περιοδικού Enfanse, Πρόεδρος του δικτύου Autism Science, Παρίσι.

«Το έργο του Colwyn Trevarthen δεν είναι απλώς εμπνευσμένο αλλά και επαναστατικό. Με τις εμπειρικές του έρευνες, τα θεωρητικά του κείμενα και τις δημιουργικές προσπάθειες των σύγχρονων, επιφανών μαθητών του άνοιξε νέους δρόμους στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των καιρών μας. Απελευθέρωσε τη σκέψη μας για τη βρεφική και την παιδική ηλικία από τα δεσμά του ατομικισμού και τους περιορισμούς του γνωστικισμού και μας απάλλαξε από τη δουλική προσκόλληση σε περιοριστικές ερευνητικές μεθόδους. Σε τούτο το βιβλίο απολαμβάνουμε πολλούς καρπούς του οράματός του για ουσιαστικά κοινωνικά, μουσικά συντονισμένα, συναισθηματικά εμπλεκόμενα, δημιουργικά βρέφη και παιδιά.»

R. Peter Hobson, PhD, Ομότιμος Καθηγητής Αναπτυξιακής Ψυχοπαθολογίας, University College, Λονδίνο.

«Ο Colwyn Trevarthen είναι πρωτοπόρος στην κατανόηση της βρεφικής διυποκειμενικότητας. Ο παρών τόμος είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρων και ευπρόσδεκτος – τόμος αφιερωμένος από Έλληνες συναδέλφους στη σπερματική συμβολή του Colwyn Trevarthen στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία.»

Stein Leif Bråten, PhD, Ομότιμος Καθηγητής Κοινωνιολογίας και Κοινωνικής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Όσλο, Μέλος της Νορβηγικής Ακαδημίας Επιστήμης και Γραμμάτων, Όσλο.

6

Τα βρέφη και η μίμηση: Τα κίνητρα

Θ. Κοκκινάκη, Δ. Αντωνακάκης, Μ. Πατεράκη, Μ. Μαρκοδημητράκη,
Α. Πρατικάκη, Ε. Βιταλάκη, Γ. Κουγιουμουτζάκης

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση ορισμένων αντιπροσωπευτικών, παλαιών και σύγχρονων, ψυχολογικών θεωριών που επικεντρώνονται στην περιγραφή των κινήτρων της ανθρώπινης μίμησης, κυρίως κατά τη νεογνική και τη βρεφική περίοδο. Η περιγραφή των κινήτρων είναι ουσιαστική για την κατανόηση της καταγωγής και της ανάπτυξης της ανθρώπινης μίμησης, δεδομένου ότι τα κίνητρα αναφέρονται στην αιτία ή στον σκοπό εμφάνισης μιας δράσης – θα προσθέταμε και μιας αλληλεπίδρασης.¹

Στο πρώτο υποκεφάλαιο συνοπτικά περιγράφουμε τα κίνητρα της μίμησης που έχουν προταθεί από ορισμένους αρχαίους Έλληνες στοχαστές και από ορισμένους επιστήμονες του 18ου και του 19ου αιώνα. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο περιγράφουμε τα κίνητρα της νεογνικής και της βρεφικής μίμησης που προτάθηκαν από πρωτοπόρους μελετητές της κατά τον 20ό αιώνα. Στο τρίτο υποκεφάλαιο εξετάζουμε τις αντίστοιχες απόψεις από σύγχρονους ερευνητές, οι οποίοι μελετούν τα σχετικά φαινόμενα σε πειραματικές και σε νατουραλιστικές συνθήκες. Στη συζήτηση θεωρούμε κριτικά τις παραπάνω περί κινήτρων ερμηνείες.

Τα κίνητρα της μίμησης από την αρχαιότητα μέχρι τον 19ο αιώνα

Για τους Πυθαγόρειους, τα κίνητρα της μίμησης είναι *ηθικά*: η σωτηρία της ψυχής προϋποθέτει μίμηση των βέλτιστων προτύπων, δηλαδή του βίου των φιλοσόφων. Για

1 Βλ. το τελευταίο άρθρο του τόμου.

τον Ηράκλειτο, *γνωστικό* κίνητρο της μίμησης είναι η κατανόηση της σύγκρουσης και της ενότητας των αντιθέτων της Φύσης. Στον Πλάτωνα φαίνεται ότι κυριαρχεί το *ηθικό* κίνητρο· μίμηση των αγαθών και αποφυγή μίμησης των βλαβερών για τους νέους προτύπων, κυρίως των βλαβερών προτύπων που εμφανίζονται στις κωμωδίες και γενικά στις μιμητικές/καλές τέχνες. Οι τελευταίες, στον καιρό του, δεν πρόσφεραν (κατά τον Πλάτωνα) ηθικά πρότυπα στους νέους, υπονομεύοντας έτσι τον έλεγχο του συγκινησιακού μέρους της ψυχής από το λογιστικό. Εδώ η νύξη είναι σαφής, *η μίμηση επιδρά, διεγείρει τις συγκινήσεις*, αλλά τα κίνητρα της μίμησης είναι κυρίως ηθικής/κανονιστικής και *γνωστικής* φύσης, αυτό που πρέπει να άρχει είναι το λογιστικό μέρος της ψυχής. Στον Δημόκριτο, τα *γνωστικά* κίνητρα της αναπαραγωγικής και δημιουργικής μίμησης εκπορεύονται από την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών και από την ανάγκη κατανόησης των προτύπων. Οι πρώτοι άνθρωποι μιμήθηκαν αρχικά τα άλλα είδη και τελικά υπερέβησαν το πρότυπό τους – μιμήθηκαν το χτίσιμο της φωλιάς του χελιδονιού και, φτιάχνοντας σπίτια, ξεπέρασαν το πρότυπο σε αντοχή. Με τη μίμηση, υποστηρίζει ο Δημόκριτος, ο άνθρωπος κατανοεί καλύτερα το πρότυπο, δηλαδή τα άλλα είδη και τον συνάνθρωπο. Ο Αριστοτέλης με σαφήνεια υποστηρίζει τον έμφυτο χαρακτήρα της ανθρώπινης μίμησης, τον αναπτυξιακό της ρόλο στη μάθηση της ομιλίας και τη δημιουργική συνεισφορά της στον χώρο των τεχνών. Τονίζει ότι οι θεατές των θεατρικών δρώμενων αντλούν *ευχαρίστηση*, που βασιζέται στην *κατανόηση* της ακριβούς μιμητικής αναπαράστασης μιας ανθρώπινης πράξης ή συνθήκης από τους ηθοποιούς. Εδώ, όπως και στον Πλάτωνα, η συγκίνηση της ευχαρίστησης έπεται της μίμησης και έχει σαφώς *γνωστική* χροιά (Αριστοτέλης, *Ποιητική*, 1448b· Kugiumutzakis, 1998· Kugiumutzakis and Trevarthen, 2015· Κουγιουμουτζάκης, 1995).

Κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, ο Dietrich Tiedemann (1748-1803), ο Gabriel Tarde (1843-1904) και ο Κάρολος Δαρβίνος (1809-1882) υποστήριξαν ότι στον άνθρωπο κίνητρο της *έμφυτης* ικανότητας για μίμηση, από την προγλωσσική ήδη περίοδο, είναι η *συμπάθεια*. Ο Tiedemann (1787) πρότεινε ότι η *νεογονική* μίμηση του γονεϊκού χαμόγελου κινητοποιείται από τη «φυσική σύνδεση-συμπάθεια», που υπάρχει ανάμεσα στις εκφράσεις του προσώπου και στη συγκίνηση. Ο Tarde (1890) θεωρεί εξαρχής βασικό κίνητρο της μίμησης τη συμπάθεια – αρχικά εκ μέρους της μητέρας και αργότερα εκ μέρους του βρέφους. Ο Δαρβίνος υποστήριξε ότι κίνητρο της μίμησης είναι το «ένστικτο της συμπάθειας», που κινητοποιεί π.χ. τα εξάμηνα βρέφη να μιμηθούν την έκφραση της θλίψης και το κλάμα του άλλου (Darwin, 1872).

Ο William Thierry Preyer (1841-1897), όπως οι Tiedemann και Δαρβίνος, θεωρεί τον νεογονικό νου αδυαδιστικό (βλ. παρακάτω), ανίκανο για εμπρόθετη πράξη και σκέψη και ανίκανο να δράσει στη βάση της ευχαρίστησης. «Υπόστρωμα» όλων των όψεων της ανάπτυξης θεωρεί την αυθόρμητη κίνηση, που, αρχικά μέσω δυσάρεστων εμπειριών, οδηγεί στην αίσθηση, αυτή στην αντίληψη και η τελευταία στη σκέψη, στη βούληση και στην επιθυμία. Η μίμηση δεν ανήκει στις παρορμητικές, στις αντανάκλαστικές και στις ενστικτώδεις κινήσεις, αλλά στις *εκούσιες* κινήσεις, που προϋποθέτουν

τη λειτουργία του φλοιού και την αναπαράσταση της κίνησης. Για να μιμηθεί το βρέφος, μετά τον τρίτο-τέταρτο μήνα, πρέπει να αντιληφθεί το πρότυπο μέσω των αισθήσεων, να σχηματίσει στον νου του μια «ιδέα» του προτύπου και να δράσει μιμητικά, ώστε η κίνησή του να αντιστοιχεί στην «ιδέα». Κάθε εκούσια κίνηση *κινητοποιείται* άμεσα από παραπάνω από μία «ιδέες», μία από τις οποίες, «ως αιτία της κίνησης, αποκτά κινητική ισχύ» και οδηγεί στην *επιθυμία για εκούσια κίνηση* και, άρα, για εκούσια μίμηση. Το κίνητρο της βρεφικής μίμησης είναι *γνωστικό* – η κινητική ισχύς της επικρατούσας «ιδέας» οδηγεί στην επιθυμία για εκούσια μίμηση (Preyer, 1892).

Κίνητρα της μίμησης στις αναπτυξιακές θεωρίες του 20ού αιώνα

Στην αναπτυξιακή θεωρία του James Mark Baldwin (1861-1934), πηγή και κίνητρο των πρώτων τριών μορφών νεογονικής και βρεφικής μίμησης είναι η *συγκίνηση της ευχαρίστησης*. Ο Baldwin (1895) ορίζει τη μίμηση ως την αντίδραση που τείνει να διατηρεί ή να επαναλαμβάνει τις διαδικασίες του ερεθισμού της. Διακρίνει τις ακόλουθες τρεις μορφές μίμησης μέχρι το τέλος του δεύτερου έτους: (α) τη μη συνειδητή αυτομίμηση ή κυκλική αντίδραση, που λειτουργεί συνεχώς τους πρώτους 6 μήνες, (β) την ακούσια μίμηση του άλλου (ετερομίμηση), που βασίζεται στην υποβολή και εμφανίζεται κάποια στιγμή πριν από τον έκτο μήνα, και (γ) την επίμονη, εκούσια μίμηση του άλλου, που εμφανίζεται μετά τον έκτο μήνα. Κίνητρο εμφάνισης των τριών μορφών μίμησης είναι η ευχαρίστηση, διότι ο έμφυτος μηχανισμός της οργανικής επιλογής, με μη τυχαίο τρόπο, επιλέγει τις χρήσιμες και τις ευχάριστες και εμποδίζει την παγίωση των βλαβερών και των δυσάρεστων βρεφικών μιμήσεων² (Baldwin, 1894, 1896, 1913· Κουγιουμουτζάκης, 2016).

Ο Kurt Koffka (1886-1941) δέχεται εν μέρει τη διεργασία της κυκλικής αντίδρασης ως κίνητρο της πρώιμης βρεφικής μίμησης που πρότεινε ο Baldwin και έτσι το κίνητρο είναι *συγκινησιακό* (ευχαρίστηση). Στο ερώτημα πώς η αντίληψη ενός προτύπου οδηγεί στη μίμησή του, ο Koffka (1924, σ. 329-332) επικαλείται: (α) τον «νόμο της αναπαραγωγής», λόγω της εγγενούς ομοιότητας που υπάρχει ανάμεσα στη μορφή της κίνησης του προτύπου και στην αντίληψη της μορφής από τον μιμητή, (β) τον νόμο της επανάληψης, και (γ) μια τάση του μιμητή για ακρίβεια στη μίμηση. Από το τέλος του πρώτου έτους και μετά, το κίνητρο της μίμησης νέων, άγνωστων συμπεριφορών είναι *γνωστικό* – εδώ η κατανόηση, που προηγείται της μίμησης, δεν

2 Ο Baldwin κληρονόμησε από άλλους (φιλοσόφους και βιολόγους) και στη συνέχεια *καθιέρωσε* στην αναπτυξιακή σκέψη πολλών ερευνητών του 20ού αιώνα (Freud, Koffka, Guillaume, Wallon, Piaget κ.ά.) την ιδέα του *αδυναδιστικού* νεογνού, που το όρισε ως ένα πλάσμα μη ικανό για διακρίσεις *μεταξύ* των ζωντανών, δρώντων, διαφορετικών προσώπων και των άψυχων, αδρανών αντικειμένων, *μεταξύ* του σωματικού και του υποκειμενικού εαυτού και *μεταξύ* του υποκειμενικού εαυτού και των άλλων (Κουγιουμουτζάκης, 2016).

εστιάζεται στις κινήσεις/φωνοποιήσεις του προτύπου, αλλά στην ξαφνική και γρήγορη σύλληψη της λύσης ενός προβλήματος. Όσο περισσότερο νόημα υπάρχει στην παρουσίαση ενός προτύπου, τόσο πιο εύκολα το μιμείται το βρέφος (Koffka, 1924) (βλ. σχετικά, Μαρκοδημητράκη, 2003).

Στη θεωρία του Henry Wallon (1879-1962), τα κίνητρα της μίμησης είναι *συγκινησιακά* και *γνωστικά*. Η πρώιμη, βρεφική «συγκινησιακή μίμηση» (τρίτος-τέταρτος μήνας) εμφανίζεται μέσα στις «συγκινησιακές αντηχήσεις» που συμβαίνουν στις αλληλεπιδράσεις των (αδυναμιστικών) βρεφών με τους γονείς τους, μιμήσεις που οδηγούν σε αμοιβαία συμπάθεια. Στο τέλος του δεύτερου έτους εμφανίζεται η «αληθής» μίμηση, με το βρέφος να αναπαράγει σκόπιμα και άμεσα (και λίγο αργότερα ετεροχρονισμένα), με την ίδια ακριβώς σειρά, ορισμένες κινήσεις του προτύπου, που δημιουργούν μια ολοκληρωμένη πράξη – εδώ το κίνητρο είναι *γνωστικό* (Wallon, 1934· Kugiumutzakis, 1999· Nadel, 1980, 1986).

Ο Paul Guillaume (1878-1962) προσφέρει μια αναλυτική περιγραφή των κινήτρων της βρεφικής μίμησης, η οποία είναι επηρεασμένη από τις θεωρίες των Baldwin, Koffka, Wallon και Piaget. Ο Guillaume (1925): (α) δέχεται τη διεργασία της κυκλικής αντίδρασης ως *συγκινησιακό* κίνητρο (ευχαρίστηση) της πρώιμης βρεφικής μίμησης (Baldwin), (β) δέχεται τον νόμο της αναπαραγωγής (Koffka) – *γνωστικό* κίνητρο, (γ) θεωρεί ότι υπάρχουν άλλα *συγκινησιακά* κίνητρα μίμησης κατά την ανάπτυξη – τα νήπια και τα παιδιά κινητοποιούνται και προτιμούν να μιμούνται πρότυπα ενηλίκων, μεγαλύτερων παιδιών και συνομηλίκων παρά μικρότερων παιδιών, (δ) τονίζει ότι το συγκινησιακό κίνητρο του ενδιαφέροντος για μίμηση φτάνει σε ένα σημείο κορύφωσης και μετά *μειώνεται*. Μετά τη μείωση του ενδιαφέροντος, τα βρέφη και τα νήπια ψάχνουν νέα πρόσωπα/νέα πρότυπα για μίμηση, και ε) παρατηρεί ότι η συγκίνηση της ντροπής μπορεί να υπονομεύσει την τάση μίμησης ενός παιδιού – παρατήρηση που μας φέρνει στην καινοτομία του να μελετήσει τις συγκινησιακές συνιστώσες της μίμησης. Ο Guillaume (1925, σ. 160-189) υποστηρίζει ότι η μίμηση είναι η «μετάδοση» (contagion) των πράξεων του άλλου, η συμπάθεια είναι αντήχηση των συγκινήσεων του άλλου και ότι η μίμηση (με τη μεσολάβηση της σκέψης) οδηγεί στη συμπάθεια. Ο Guillaume εξέτασε ταυτόχρονα τη μίμηση με το χαμόγελο, το γέλιο, τον φόβο, τη ντροπή, τη ζήλια, τη συμπάθεια κ.ά. Συνοπτικά, τα κίνητρα της μίμησης στη θεωρία του Guillaume είναι *συγκινησιακά* και *γνωστικά* (Guillaume, 1925).

Ο Charles Wilfred Valentine (1879-1964) διακρίνει την έμφυτη, ακούσια, «πιθανόν ενστικτώδη», πρωτογενή μίμηση (0-2 έτη) από την εκούσια στοχαστική μίμηση (ανάδυση στους 6 μήνες και επικράτηση από το τρίτο έτος και μετά). Τα κίνητρα της πρωτογενούς μίμησης είναι *συγκινησιακά* και *γνωστικά* – το βρέφος νιώθει ευχαρίστηση να κάνει ό,τι και οι άλλοι και μιμείται με στόχο να επιτύχει το τελικό παράγωγο της πράξης του προτύπου, χωρίς να δίδει προσοχή στα μέσα. Αντίθετα, στη στοχαστική μίμηση τα βρέφη και τα νεαρά νήπια μιμούνται σκόπιμα τα μέσα, για να φτάσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα της αναπαραγωγής (κίνητρα κυρίως *γνωστικά*). Ο

Valentine παρατήρησε νεογνική μίμηση του ανοίγματος του στόματος στις 15 ημέρες μετά τον τοκετό, αλλά τη θεώρησε συμπτωματική. Τόνισε ότι τα βρέφη μιμούνται πολύ πιο εύκολα πρόσωπα με τα οποία έχουν συνάψει συναισθηματικό δεσμό και ότι μιμούνται ένα πρότυπο αν η προβαλλόμενη προς μίμηση πράξη είναι χρήσιμη στην επικοινωνία. Τα βρέφη, επίσης, επιθυμούν να εμπλέξουν στη δυαδική, μιμητική επικοινωνία και τρίτο πρόσωπο, το οποίο, αν μιμηθεί το πρότυπο, τότε το βρέφος, πολύ ευχαριστημένο, κάνει το ίδιο – όχι μόνο ευχαρίστηση να κάνει ό,τι και το πρότυπο, αλλά ευχαρίστηση να παρατηρεί άλλους να μιμούνται το ίδιο πρότυπο (Valentine, 1930).

Ο Jean Piaget (1896-1980) αποδίδει *ίσο κύρος* στις γνωστικές και στις συγκινησιακές συνιστώσες κάθε πράξης, με τις γνωστικές να παράγουν τη δομή της πράξης και τις συγκινησιακές τα κίνητρά της (Piaget, 1936, 1962, 1968· Piaget & Inhelder, 1969). Θεωρεί, δηλαδή, ότι το κίνητρο μιας πράξης είναι συγκινησιακό – κίνητρο, αλλά «όχι πηγή των δομών της γνώσης»,³ και ο Piaget ενδιαφέρεται ρητά για τις δομές της γνώσης. Αναγνωρίζει ότι το ενδιαφέρον είναι συγκίνηση και τονίζει: «Αν δεν ενδιαφέρεσαι για κάτι, δεν κάνεις βέβαια τίποτα». Έτσι, κάποιος θα μπορούσε να σταματήσει στο σημείο αυτό την περιγραφή των κινήτρων της βρεφικής μίμησης από τον Piaget (1962), σημειώνοντας ότι αυτά είναι συγκινησιακής φύσης. Όμως, στην περίπτωση των έξι υποσταδίων ανάπτυξης της μίμησης,⁴ η φύση της μίμησης και τα κίνητρά της αλλάζουν. Στα πρώτα τρία υποστάδια, τα κίνητρα της «μίμησης» φαίνεται ότι είναι *συγκινησιακά* και *γνωστικά* – γνωστικά διότι το κίνητρο της μίμησης (το ενδιαφέρον⁵) ενυπάρχει *εσωτερικά* στην αφομοίωση. Για τον πρώτο μήνα, ο Piaget υιοθετεί τις θέσεις του Baldwin και του Wallon για τις «ευχάριστες» κυκλικές αντιδράσεις, που οδηγούν στο μεταδοτικό (μη μιμητικό) κλάμα μεταξύ των νεογνών. Στο δεύτερο και στο τρίτο υποστάδιο, το νεαρό βρέφος μιμείται με στόχο τη διατήρηση ενός ευχάριστου και ενδιαφέροντος αποτελέσματος. Στο τέταρτο υποστάδιο, η συγκίνηση του ενδιαφέροντος οδηγεί το βρέφος στη μίμηση μη ορατών κινήσεων (του προσώπου), αλλά εδώ η συγκίνηση του ενδιαφέροντος έχει εντελώς μια σαφή *γνωστική χροιά*.⁶ Στο πέ-

3 «...η συναισθηματικότητα είναι βασική ως κίνητρο δράσης. Αν δεν ενδιαφέρεσαι για κάτι, δεν κάνεις βέβαια τίποτα. Είναι, όμως, μόνο κίνητρο και όχι η πηγή των δομών της γνώσης. Μια και το πρόβλημά μου είναι η γνώση, δεν έχω λόγο να ασχολούμαι με τα συγκινησιακά προβλήματα. Αυτό όμως δεν οφείλεται σε διαφύα, αλλά σε διάκριση, διαφοροποίηση ενδιαφερόντων. Δεν είναι ο τομέας μου» (Piaget, στο Bringuier, 1978, σ. 119).

4 1. Προετοιμασία μέσω των αντανακλαστικών (0-1 μήνες).

2. Σποραδική μίμηση οικείων ήχων και κινήσεων κεφαλής και χεριών (1-4 μήνες).

3. Συστηματική μίμηση οικείων ήχων και ορατών από το βρέφος κινήσεων (4-8 μήνες).

4. Μίμηση κινήσεων μη ορατών από το βρέφος και μίμηση νέων ήχων/κινήσεων (8-12 μήνες).

5. Συστηματική μίμηση νέων άγνωστων προτύπων (12-18 μήνες).

6. Έναρξη της αναπαραστατικής μίμησης (18-24 μήνες) (Piaget, 1962).

5 «Το ενδιαφέρον είναι απλώς η συναισθηματική όψη της αφομοίωσης» (Piaget, 1962, σ. 50).

6 «Φαίνεται έτσι ότι το ενδιαφέρον προέρχεται από μια σύγκρουση ανάμεσα στη μερική ομοιότητα, που κάνει το παιδί να θέλει να αφομοιώσει (νέα φωνητικά και κινητικά πρότυπα), και στη μερική

μμπο υποστάδιο, το κίνητρο της «αληθούς» πλέον μίμησης είναι *γνωστικό* (το βρέφος μιμείται συστηματικά με κίνητρο να δει το αποτέλεσμα των πειραματισμών του). Το ίδιο ισχύει και για το έκτο υποστάδιο, αλλά τώρα πλέον όλα αρχίζουν σταδιακά να συμβαίνουν στο νοητικό επίπεδο (εκ των υστέρων μίμηση κ.ά.). Στα *γνωστικά* κίνητρα της αναπαραστατικής μίμησης (2-7 έτη) προστίθενται *κοινωνικά, ηθικά και συγκινησιακά* κίνητρα, με το νήπιο να επιλέγει ποια πρόσωπα θα μιμηθεί (Piaget, 1962).

Κίνητρα της νεογνικής και της βρεφικής μίμησης: Πρόσφατες ερμηνείες

ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΗΣ ΝΕΟΓΝΙΚΗΣ ΜΙΜΗΣΗΣ

Τα ευρήματα από την πρωτοποριακή, πειραματική, διαχρονική μελέτη της Maratos (1973) έπεισαν τελικά τον Piaget για την ικανότητα των νεογνών να μιμούνται πρότυπα κινήσεων του προσώπου κατά τη δεύτερη και την τρίτη εβδομάδα μετά τον τοκετό (Maratos, 1982, 1996· Πανοπούλου-Μαράτου, 1998, 1999, για την αλλαγή άποψης του Piaget βλ. Reddy, 2008).

Στη συνέχεια, οι Meltzoff and Moore (1977) επιβεβαίωσαν το εύρημα της Μαράτου σε νεογνά ηλικίας 12 έως 21 ημερών, η Dunkeld (1978), η Jacobson (1979) και οι Heimann & Schaller (1985) σε νεογνά ηλικίας 2-3 εβδομάδων, οι Field, Woodson, Greenberg & Cohen (1982) σε νεογνά ηλικίας 36 ωρών και ο Kugiumutzakis (1985) σε νεογνά ηλικίας 10 έως 45 λεπτών μετά τον τοκετό. Έκτοτε, ένα πλήθος⁷ πειραματικών μελετών επιβεβαιώνει συνεχώς το εύρημα της νεογνικής μίμησης.⁸

Το εύρημα της *εκούσιας* νεογνικής μίμησης υπονόμεισε τη θέση των συμπεριφοριστών και του Piaget για την επίκτητη καταγωγή της, καθώς και τη θέση του Baldwin για τον αρχικό αδαδισμό (Kugiumutzakis, 1998· Κουγιουμουτζάκης, 2016). Υπονόμευσε, επίσης, την παλαιά θεωρία για την αντανάκλαστική φύση της πρώιμης μίμησης – αν η νεογνική μίμηση ήταν ένα κλασικό αντανάκλαστικό, τότε θα έπρεπε όλα τα νεογνά να αντιδρούν *αυτόματα* σε όλα τα πρότυπα, κάτι που δεν συμβαίνει. Υπονόμευσε, τέλος, την ηθολογική ερμηνεία (Abravanel and Sigafoos, 1984· Jacobson, 1979), γιατί οι νεογνικές μιμήσεις παρουσιάζουν μια ποικιλία εύκαμπτων αντιδράσεων, που δεν συνάδουν με τα χαρακτηριστικά των *πάγιων* τύπων κίνησης (fixed action patterns).⁹

διαφορά, που όλο και περισσότερο έλκει την προσοχή του, διότι συνιστά εμπόδιο στην άμεση αναπαραγωγή. Είναι, επομένως, αυτός ο διττός χαρακτήρας ομοιότητας και αντίθεσης που φαίνεται να είναι το κίνητρο για μίμηση» (Piaget, 1962, σ. 51).

7 Abravanel & Sigafoos, 1984· Fontaine, 1984· Kaitz, Meschulach-Sarfaty, Auerbach & Eidelman, 1988· Legerstee, 1991· Nagy & Molnár, 2004· Reissland, 1988· Vinter, 1986 κ.ά.

8 Βλ. λεπτομέρειες Kugiumutzakis, 1998· Kugiumutzakis & Trevarthen, 2015· Nadel, 2014· Πανοπούλου-Μαράτου, 1998· Nadel & Butterworth (eds), 1999.

9 Βλ. λεπτομέρειες Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992, 2007· Trevarthen, Kokkinaki & Fiamenghi, 1999.

Ως προς τα κίνητρα της νεογνικής μίμησης, θα περιγράψουμε συνοπτικά τις θέσεις της Μαράτου, του Meltzoff, του Κουγιουμουτζάκη, της Nagy και της Nadel, που, παρά τις επιμέρους ερμηνευτικές διαφοροποιήσεις τους, υποστήριξαν τη διυποκειμενική φύση των κινήτρων της. Οι πέντε ερευνητές συμφωνούν: (α) ως προς την ανάγκη (μερικής ή ριζικής) αναθεώρησης της θεωρίας του Piaget σχετικά με τον αρχικό ψυχολογικό εξοπλισμό των νεογνών, (β) ότι η μίμηση κινήσεων του προσώπου (μη ορατών από το νεογνό) δείχνει την εξαρχής λειτουργία ενός δι-αντιληπτικού συντονισμού (οπτικο-ιδιοδεκτικής ή ακουστικο-ιδιοδεκτικής μορφής), και (γ) ότι το αναπαραστατικό σύστημα (αναπαράσταση του ανθρώπινου προσώπου ή και ολόκληρου του ανθρώπινου σώματος) είναι λειτουργικό στη γέννηση (Kugiumutzakis, 1985· Maratos, 1973· Meltzoff & Moore, 1977· Nadel, 2014· Nagy, 2008).

Για τον Meltzoff (1990, 1995), κίνητρο της νεογνικής μίμησης είναι η *γνωστική ασυμφωνία* ανάμεσα στην αρχικά αποθηκευμένη στη νεογνική μνήμη αναπαράσταση του εν κινήσει προτύπου και στο ακίνητο, «απαθές» πρόσωπο του πειραματιστή μετά την παρουσίαση του προτύπου. Η γνωστική αυτή ασυμφωνία κινητοποιεί το νεογνό να μιμηθεί.¹⁰ Λίγο αργότερα, ο Meltzoff (Meltzoff & Moore, 1998, 1999) προχώρησε και θεώρησε, εν μέρει, τη νεογνική μίμηση μέσα από το πρίσμα της θεωρίας της Έμφυτης Διυποκειμενικότητας του Trevarthen, υποστηρίζοντας ότι κινητοποιείται όχι τόσο από τη γνωστική ασυμφωνία, όσο από την έμφυτη τάση για επικοινωνία με τον άλλο. Έτσι, στη νέα περί κινήτρων ερμηνεία, η νεογνική μίμηση για τον Meltzoff συμβάλλει στην ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας και του ανήκειν, καθώς και στη *συγκινησιακά* φορτισμένη (κυρίως ιδιοδεκτικά και με συναισθηματικό τόνο) αίσθηση της «κατάστασης του είναι» που βιώνει κάποιος, όπως το νεογνό, όταν μιμείται εμπρόθετα (Meltzoff & Moore, 1992, 1998).¹¹

Η Μαράτου (Maratos, 1973, 1982, 1996) εξαρχής υποστήριξε ότι τα κίνητρα της νεογνικής μίμησης είναι *συγκινησιακά* και *γνωστικά*. Τόνισε πολύ περισσότερο από τον δάσκαλό της J. Piaget¹² το *διαπροσωπικό κίνητρο* της πρώιμης μίμησης, χαρακτηρίζοντάς την ως βασικό τρόπο επικοινωνίας στις αλληλεπιδράσεις μητέρας-νεογνού/βρέφους, και ότι η πρώιμη μίμηση δεν είναι ένα χωρίς συναισθήματα φαινό-

10 Η ομοιότητα αυτής της θέσης με εκείνη του Piaget (βλ. παραπάνω) είναι, νομίζουμε, φανερή – αμφότεροι υποστηρίζουν τα γνωστικά κίνητρα, παρά το γεγονός ότι για τον Meltzoff το αναπαραστατικό σύστημα είναι λειτουργικό εξαρχής.

11 Η θέση του Meltzoff ομοιάζει αρκετά με τις προγενέστερες θέσεις της Uzgiris (1972, 1981) και των Papoušek & Papoušek (1989), οι οποίοι υποστήριξαν τη λειτουργία γνωστικών και συγκινησιακών κινήτρων στην εμφάνιση της πρώιμης μίμησης, με έμφαση στα γνωστικά κίνητρα.

12 Αντίθετα, ο Piaget τόνισε στην εισαγωγή του έργου του *Play, Dreams and Imitation* ότι: «...η μελέτη μας για τις πρωταρχές της αναπαράστασης στο παιδί θα γίνει κυρίως σε εκείνα τα πεδία όπου οι ατομικές διεργασίες της νοητικής ζωής επικρατούν των συλλογικών παραγόντων και θα τονίσουμε αυτές τις ατομικές διεργασίες, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μίμησης, η οποία, αν και οδηγεί σε διατομικές σχέσεις, δεν προέρχεται αναγκαστικά από αυτές» (Piaget, 1962, σ. 2).

μενο. Η θέση της Μαράτου για τα κίνητρα και πιο γενικά για την ανάπτυξη της νεογνικής και της βρεφικής μίμησης είναι σαφώς πιο πλούσια και πιο σύνθετη από την αντίστοιχη του Meltzoff, καθώς η Μαράτου: (α) λαμβάνει υπόψη την εμβρυακή εμπειρία των νεογνών, τονίζοντας ότι τα πρώτα πρότυπα (π.χ. προβολή γλώσσας) που θα μιμηθούν τα νεογνά είναι εκείνα που βίωσαν ως έμβρυα, θέση που υποστηρίζεται συνεχώς από τη σχετική έρευνα (βλ. λεπτομέρειες, Piontelli, 2015· Αντωνιάκης, 2012), (β) θεωρεί ότι οι ρίζες για την εξαρχής λειτουργική αναπαράσταση του ανθρώπινου προσώπου θα πρέπει να αναζητηθούν στην Ψυχανάλυση – στη θεωρία του Freud και δη στη θεωρία του Βιον, ο οποίος προτείνει την *a priori* γνώση/προσύλληψη του μαστού από το νεογνό, στο οποίο «γεννιέται η σκέψη», όταν μεταγεννητικά έρθει σε επαφή με το μητρικό στήθος, (γ) υποστηρίζει την έννοια του Mounoud για την αισθητηριακή αναπαράσταση (ειδικά του προσώπου), θεωρώντας την λειτουργική στη γέννηση, και (δ) δέχεται την άποψη του Trevarthen ότι η νεογνική μίμηση είναι μια όψη της διυποκειμενικότητας, μια «... επιθυμία για επικοινωνία, που εκφράζεται μέσω μίμησης, υπάρχει εκ γενετής και ποτέ δεν εξαφανίζεται ως ικανότητα» (Πανοπούλου-Μαράτου, 1998, σ. 196-198, 201).

Ο Kugiumutzakis (1985, 1993, 1994)¹³ θεώρησε εξαρχής τη νεογνική μίμηση ως μια αντιπροσωπευτική ένδειξη του έμφυτου της διυποκειμενικότητας, που εισηγείται ο Trevarthen (1977), θέση που ο τελευταίος έχει εντάξει στη θεωρία του (Trevarthen, 1993a, b, 1998· Kugiumutzakis & Trevarthen, 2015). Για τον Κουγιουμουτζάκη, η μίμηση αυτή εμφανίζεται κατά τη φάση της νεογνικής περιόδου (4 με 6 πρώτες εβδομάδες). Πρόκειται για αμοιβαία, *συμπαθητική* μίμηση: (α) νεογνού-γονέων, (β) νεογνού-ερευνητή, και (γ) νεογνού-νεογνού.¹⁴ Στις περιπτώσεις α και β η μίμηση λαμβάνει χώρα σε μια χρονική περίοδο που το *δυναμικό* νεογνό διαθέτει μια ενδογενή, αισθητηριακή και κινητική ετοιμότητα να εκφράζει τις ανάγκες του και τις συγκινήσεις του, να δέχεται τη φροντίδα της μητέρας και να «εισπράττει» τις συγκινήσεις της, ένα συνεργατικό διυποκειμενικό παιχνίδι, που κινητοποιείται κυρίως από τις συγκινήσεις της *ευχαρίστησης* και του *ενδιαφέροντος*. Στην περίπτωση γ, το νεογνό πιθανόν να χρησιμοποιεί το *συμπαθητικό*, μιμητικό του κλάμα ως το μόνο κατάλληλο για την περίπτωση διαθέσιμο μέσο για να επικοινωνήσει στον *συνομήλικό* άλλο τη *λύπη* του (Κουγιουμουτζάκης, 1992, 2008). Ο Κουγιουμουτζάκης υποστηρίζει ότι στις περιπτώσεις α και β τα *αρχικά* κίνητρα της ανθρώπινης μίμησης είναι συγκινησιακά, και

13 Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992, 2007.

14 Έχει βρεθεί ότι νεογνά ηλικίας 18-34 ωρών κλαίνε στο κλάμα άλλων συνομήλικων νεογνών παρά στο άκουσμα: του δικού τους μαγνητοφωνημένου κλάματος, του μαγνητοφωνημένου κλάματος βρεφών μεγαλύτερης ηλικίας, του μαγνητοφωνημένου κλάματος ενός χιμπαντζή ηλικίας 16 ημερών, σε κλάμα που έχει συντεθεί από ηλεκτρονικό υπολογιστή και στην κατάσταση σιωπής. Όταν έκλαιγαν και άκουγαν το δικό τους (μαγνητοφωνημένο από πριν) κλάμα, τα νεογνά σταματούσαν να κλαίνε, και, όταν ήταν ήρεμα και άκουγαν το δικό τους μαγνητοφωνημένο κλάμα, δεν αντιδρούσαν με κλάμα (Martin & Clark, 1982· Sagi & Hoffman, 1976).

από την πλευρά του νεογνού και από την πλευρά των ευαίσθητων ενηλίκων. Πρόκειται για ένα παιχνίδι που υπηρετεί την επικοινωνία τους, η έναρξη του οποίου εξαρτάται από την «Κατάσταση 3» του νεογνού¹⁵ και από εύκαμπτες πειραματικές συνθήκες, που το βοηθούν να κινητοποιηθεί συγκινησιακά για να δράσει μιμητικά. Η θέση αυτή βασίστηκε (και) σε ποιοτικές παρατηρήσεις των συγκινησιακών εκφράσεων κατά τη μιμητική συμπεριφορά νεογνών ηλικίας 10 έως 45 λεπτών, που έχουν περιγραφεί λεπτομερώς σε άλλες εργασίες.¹⁶ Πολύ συνοπτικά, πρότεινε: (α) ότι η αναγνώριση από το νεογνό των κινήσεων και των ήχων του προτύπου ως εναλλασσόμενων ερεθισμών και ως γνωστών, «προς μίμηση» (imitable) και ατελών (incomplete) τρόπων επικοινωνίας προκαλεί τη συγκίνηση του ενδιαφέροντος, που το ωθεί να *νιώσει* ότι είναι *σειρά του* και *έργο του* να δράσει με έναν συμπληρωματικό τρόπο στην πρόσκληση του άλλου, να δράσει με μίμηση, και (β) ότι η συγκίνηση της ευχαρίστησης ίσως προκαλείται από το μοίρασμα μιας επιθυμητής συνάντησης. Η αναγνώριση του άλλου προκαλεί την ευχαρίστηση του «να 'μαστε μαζί». Μέσω της μίμησης, το νεογνό εκφράζει αυθόρμητα τη δική του πρόθεση επικοινωνίας και τη δική του *πρωτόγονη ορμή για μοίρασμα*¹⁷ συγκινήσεων, προθέσεων και πράξεων, με εναλλαγή σειράς ή με συμπράξεις (βλ. λεπτομέρειες, Kugiumutzakis, 1985, 1998· Kugiumutzakis & Trevarthen, 2015).

Υιοθετώντας τη θέση της διυποκειμενικής φύσης της νεογνικής μίμησης, οι Nagy & Molnár (2004) βρήκαν ότι, όταν τα νεογνά μιμούνται, επιταχύνονται οι καρδιακοί τους παλμοί. Όταν η ερευνήτρια σταματά να παρουσιάζει τις κινήσεις για μίμηση και *περιμένει να δει τι θα κάνουν τα νεογνά*, αυτά δρουν, επαναλαμβάνοντας κινήσεις που είχαν μιμηθεί προηγουμένως. Μετά περιμένουν την ερευνήτρια και προσδοκούν (με επιβράδυνση των καρδιακών παλμών), *προκαλώντας* την να τα μιμηθεί, *για να παραταθεί η επικοινωνία τους*. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Nagy, τα νεογνά, εξαρχής, δεν είναι μόνο *Homo Imitans*, αλλά και *Homo Provocans* (Nagy, 2008, 2011).

Η Nadel (2014) σημειώνει την ευχαρίστηση που νιώθει ο μιμητής (νεογνό, βρέφος ή ενήλικας) στη μιμητική επικοινωνία και τονίζει την αναπτυξιακή αξία της *ευχαρίστησης του να σε μιμούνται* – ευχαρίστηση που κινητοποιεί σε μίμηση υγιή βρέφη, νήπια, καθώς και παιδιά με αυτισμό. Τα διυποκειμενικά, συγκινησιακά κίνητρα της μίμησης έχουν γίνει αποδεκτά από τον Stern (1985, 2010), τον Neisser (1993), τον Bråten (1998), τον Heimann (1998), τη Reddy (2008) και πολλούς άλλους ερευνητές του πεδίου.

Η Maratos (1973, 1982) και στη συνέχεια ο Kugiumutzakis (1985, 1999) συνδέουν άμεσα τη μίμηση κατά τη νεογνική περίοδο με την *ανάπτυξη της* κατά το πρώ-

15 Αναπνοή κανονική, μάτια ανοιχτά, απουσία φωνοποίησης, κλαψουρίσματος και κινήσεων σώματος και άκρων (Kugiumutzakis, 1985).

16 Kugiumutzakis, Kokkinaki, Markodimitraki & Vitalaki, 2005, σ. 165-168· βλ. επίσης Kugiumutzakis, 1998, 1999.

17 Για την έννοια της πρωτόγονης ορμής για μοίρασμα βλ. Kugiumutzakis, 2012.

το κυρίως έτος της ζωής, και το ερώτημα είναι αν τα αρχικά συγκινησιακά κίνητρα του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης εξακολουθούν να κινητοποιούν τους συντρόφους (βρέφη, γονείς, γιαγιάδες, παππούδες, δίδυμα αδέρφια κ.ά.), αν χάνονται ή αν ταυτοχρόνως συνυπάρχουν με γνωστικά κίνητρα. Στο ερώτημα απαντούν δύο κατηγορίες ερευνητών. Οι πρώτοι, όπως ο Newson (1978) και η Pawlby (1977), θεωρούν αρκετά φτωχό τον ψυχολογικό εξοπλισμό του παιδιού στη γέννηση και τη μίμηση παράγωγο μάθησης. Οι δεύτεροι (βλ. παρακάτω) θεωρούν καλά εξοπλισμένο τον νεογνικό νου και τη μίμηση έμφυτη.

ΚΙΝΗΤΡΑ ΜΙΜΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Ο Newson (1978) θεώρησε ότι, μετά τον τέταρτο μήνα, η μίμηση κινητοποιείται από την *επιθυμία της μητέρας* για μοίρασμα πράξεων με το βρέφος της. Στην ίδια προσέγγιση, η Pawlby (1977) θεωρεί ότι το βρέφος μαθαίνει να μιμείται (η θέση του Piaget) και υποστηρίζει ότι η προέλευση της μίμησης βρίσκεται στην *ετοιμότητα της μητέρας* να μιμείται το βρέφος της, δηλαδή στην *έντονη τάση της* να αντανακλά πίσω στο βρέφος της επιλεγμένες βρεφικές χειρονομίες ή φωνοποιήσεις, στις οποίες η ίδια αποδίδει επικοινωνιακή σημασία. Στη θέση αυτή, η μίμηση κατά το πρώτο έτος κινητοποιείται (και ως τρόπος επικοινωνίας εισάγεται) αποκλειστικά από τη μητέρα – αναφορά στα κίνητρα του βρέφους δεν γίνεται, ως εάν το βρέφος δεν διαθέτει και δεν εκφράζει θετικές συγκινήσεις προς τη μητέρα, και φυσικά δεν μπορεί να τις μοιραστεί μαζί της στα μιμητικά τους παιχνίδια. Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, ίδια σχεδόν θέση έχει προταθεί περίπου 2.500 χρόνια πριν από τον Αριστοτέλη, ο οποίος στα *Ηθικά Νικομάχεια* (1161b)¹⁸ υποστηρίζει ότι οι γονείς αγαπούν τα παιδιά τους μόλις γεννηθούν, αλλά τα νεογνά και τα νεαρά βρέφη αγαπούν τους γονείς *αργότερα*, όταν θα αποκτήσουν αίσθηση και νόηση – γι' αυτό οι μητέρες δεν απαιτούν από τα βρέφη τους αμοιβαιότητα στις θετικές συγκινήσεις που εκφράζουν προς αυτά. Οι μητέρες «*αντιφιλείσθαι δ' ου ζητούσιν*», τονίζει ο Αριστοτέλης, ο οποίος ναι μεν θεωρεί έμφυτη την ικανότητα της ανθρώπινης μίμησης, αλλά (από τα γραπτά του συμπεραίνουμε ότι) κατά πάσα πιθανότητα δεν τη θεωρούσε λειτουργική κατά τη νεογνική περίοδο (βλ. λεπτομέρειες, Κουγιουμουτζάκης, 1995· Kugiumutzakis 1998· Kugiumutzakis & Trevarthen, 2015).

Οι συγγραφείς του παρόντος κειμένου προσπάθησαν να απαντήσουν στο παραπάνω ερώτημα περί των κινήτρων της βρεφικής μίμησης με μια σειρά νατουραλιστικών, διαχρονικών, διαπολιτιστικών μελετών, εστιασμένων στη μιμητική επικοινωνία και στο συγκινησιακό της πλαίσιο, σε дуάδες:

18 Βλ. επίσης Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1155, 1158, 1170.

- α) βρεφών-μητέρων,¹⁹
- β) βρεφών-πατέρων και βρεφών-μητέρων,²⁰
- γ) βρεφών-γιαγιάδων και βρεφών-μητέρων,²¹
- δ) βρεφών-παππούδων και βρεφών-γιαγιάδων,²² και
- ε) δίδυμων ΔΖ βρεφών μεταξύ τους, καθώς και κάθε δίδυμου βρέφους με τη μητέρα, τον πατέρα, τον δίδυμο αδερφό/τη δίδυμη αδερφή, τις μητρικές και πατρικές γιαγιάδες και τους μητρικούς και πατρικούς παππούδες.²³

Τα ευρήματα των ερευνών αυτών παρουσιάζονται σε άλλον, υπό προετοιμασία, τόμο. Υιοθετώντας τη μέθοδο της νατουραλιστικής παρατήρησης και καταγράφοντας σε «νίдео» (στον χώρο των σπιτιών των υποκειμένων) τις αυθόρμητες μιμητικές επικοινωνίες, τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών ενίσχυσαν, με ποσοτικές και ποιοτικές μικρο-αναλύσεις, τη θέση ότι *καθ' όλη τη διάρκεια του πρώτου έτους* οι συγκινησεις του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης *εξακολουθούν να είναι λειτουργικές* και να κινητοποιούν τα βρέφη και τους συντρόφους τους να μοιραστούν την πρόθεση της επικοινωνίας μέσω μίμησης, καθώς και τις δύο συγκινήσεις που την πυροδοτούν (βλ. λεπτομέρειες, Kugiumutzakis et al., 2005). Επιπλέον, βρέθηκε ότι οι δύο αυτές συγκινήσεις (συχνά μαζί με έκδηλη χαρά και ενθουσιασμό) δεν λειτουργούν μόνο ως κίνητρα (για να εισαχθεί και να ξεκινήσει η μίμηση), αλλά και ως συνοδοί της μίμησης, όταν αυτή λαμβάνει χώρα, και ως παράγωγα της μίμησης μετά το πέρας της. Φαίνεται ότι *ο συγκινησιακός συντονισμός των συντρόφων προηγείται, συνοδεύει και έπεται των μιμήσεων κατά το πρώτο έτος* (Kokkinaki, 1998· Kugiumutzakis et al., 2005· Μαρκοδημητράκη, 2003· Πρατικάκη, 2009). Κατά το πρώτο τουλάχιστον έτος, η μίμηση δεν είναι μια σχεδόν *α-παθής* αισθητηριο-κινητική διεργασία, όπως υποστήριζε ο Piaget (1962), αλλά μια πλούσια, εμπρόθετη διυποκειμενική εμπειρία, όπως υποστηρίζει ο Trevarthen (1977, 1993a, b). Για τον λόγο αυτό, το 2005, οι Κουγιουμουτζάκης, Κοκκινάκη, Μαρκοδημητράκη και Βιταλάκη όρισαν εκ νέου τη βρεφική, *συμπαθητική* μίμηση όχι ως την αναπαραγωγή ενός προτύπου (Piaget, 1962, σ. 2), αλλά ως «... το μοίρασμα λίγο πολύ των ίδιων πράξεων, προθέσεων, κινήτρων και συγκινήσεων μεταξύ δύο επικοινωνούντων συντρόφων» (Kugiumutzakis et al., 2005, σ. 176). Η είσοδος στον παραπάνω ορισμό της έννοιας του μοιράσματος ενισχύθηκε από τις μεταγενέστερες έρευνες πάνω στη βρεφική μίμηση των Πρατικάκη (2009) και Πατεράκη (2011), η δε

19 Αντωννάκης, 2012· Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000· Kugiumutzakis, 1985, 1998, 1999.

20 Kokkinaki, 1998, 2003, 2009, 2013.

21 Βιταλάκη, 2002· Kokkinaki & Vitalaki, 2013 a.

22 Πρατικάκη, 2009· Pratikaki & Kokkinaki, 2013· Pratikaki, Germanakis & Kokkinaki, 2011.

23 Μαρκοδημητράκη, 2003· Μαρκοδημητράκη, Πατεράκη, Κακλαμάνη & Κουγιουμουτζάκης, 2008· Πατεράκη, 2011· Πατεράκη, Μαρκοδημητράκη, Κακλαμάνη & Κουγιουμουτζάκης, 2008· Κουγιουμουτζάκης, Κακλαμάνη, Σαραφείδου, Μαρκοδημητράκη & Πατεράκη, 2009.

έρευνα του Αντωνακάκη (2012) πάνω στη ρυθμική μίμηση επιβάλλει να προστεθεί και το μοίρασμα του *ρυθμού* στον παραπάνω προταθέντα ορισμό.

Άλλες μελέτες, εκτός της θεωρίας του Trevarthen, που ερευνήσαν τη μιμητική επικοινωνία μητέρων-βρεφών κατά το πρώτο έτος (Jonsson, Clinton, Farhman, Mazzaglia, Novak & Sorhus, 2001) και κατά το δεύτερο έτος (Flynn, Masur & Eichorst, 2004), βρίσκουν συστηματικά τις θετικές συγκινήσεις που συνοδεύουν τη μίμηση και τη συναισθηματική συνήχηση (Stern, 1985, 2010).

Συζήτηση

Στις αρχαιοελληνικές θεωρίες, τα γνωστικά και ηθικά κίνητρα προτάσσονται των μάλλον υποτιμημένων συγκινησιακών κινήτρων. Σημειώσαμε τη θέση του Αριστοτέλη ότι ορισμένα των κινήτρων της μίμησης είναι συγκινησιακά – ειδικά από την πλευρά της μητέρας, όταν επικοινωνεί με το βρέφος της. Η θέση του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ότι η μίμηση διεγείρει τις συγκινήσεις (που έπονται της μίμησης) δείχνει ότι στην αρχαιοελληνική σκέψη η μίμηση θεωρείται μέσα σε ένα πλαίσιο που, εκτός από γνωστικό, είναι και συγκινησιακό – σε αντίθεση π.χ. με τη μεταγενέστερη συμπεριφοριστική παράδοση²⁴ και τη γνωστικιστική παράδοση του Piaget. Κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, οι Tiedemann, Tarde και Δαρβίνος υποστήριζαν ότι τα κίνητρα της νεογνικής και της πρώιμης βρεφικής μίμησης είναι συγκινησιακά, ο δε Preyer ότι είναι γνωστικά. Οι τρεις πρώτοι πρότειναν ότι η συμπάθεια οδηγεί στη μίμηση. Οι Wallon και Guillaume υπέθεσαν ότι η μίμηση οδηγεί στη συμπάθεια. Ο Trevarthen (2007) υποστηρίζει σθεναρά τη θέση των Tiedemann, Tarde και Δαρβίνου: η συμπάθεια οδηγεί στη μίμηση. Οι Koffka, Guillaume, Valentine, Wallon και Piaget δέχτηκαν τη θέση του Baldwin ότι στη γέννηση λειτουργεί ο αρχικός αδιαδισμός, ότι συγκινησιακό κίνητρο των πρώτων μορφών «νεογνικής» μίμησης είναι η ευχαρίστηση, και όλοι πρότειναν γνωστικά κίνητρα για τη μίμηση κατά τη βρεφική περίοδο. Αξίζει, όμως, να τονιστεί: (α) ότι ο Guillaume παρατήρησε αυξομείωση των συγκινησιακών κινήτρων της μίμησης κατά τη βρεφική περίοδο και τόνισε ότι η μίμηση πρέπει να συνεξετάζεται με τις συγκινήσεις, και (β) ότι ο Valentine παρατήρησε ότι τα βρέφη μιμούνται ή δεν μιμούνται ανάλογα με τον συναισθηματικό δεσμό που έχουν με τα άλλα πρόσωπα, μιμούνται πρότυπα που υπηρετούν την επικοινωνία τους και στη δυναμική επικοινωνία ευχαριστιούνται περισσότερο αν εμπλέξουν και τρίτο πρόσωπο στα παιχνίδια της μίμησης. Στη συστηματική και πλούσια σε λεπτομερείς παρατηρήσεις θεωρία του Piaget, βλέπουμε και τα τρία είδη κινήτρων της μίμησης (γνωστικά, συγκι-

24 Επίκτητη φύση της μίμησης μέσω: (α) της κλασικής εξαρτημένης της μάθησης, (β) της ενεργού συντελεστικής μάθησης, (γ) του μοντέλου μάθησης S-O-R, και (δ) της θεωρίας του Bandura – η δε μίμηση, με τη σειρά της, θεωρείται ότι υπηρετεί μόνο τη μάθηση. Για τα προβλήματα των συμπεριφοριστικών θεωριών της μίμησης βλ. λεπτομέρειες, Κουγιουμουτζάκης, 1992, σ. 112-114.

νησιακά και ηθικά) που εισηγήθηκαν όλοι οι προαναφερθέντες ερευνητές, με τη διαφορά ότι ο Piaget ενδιαφέρθηκε κυρίως για τα γνωστικά κίνητρα. Σε άλλες εργασίες²⁵ έχουμε αναλυτικά δείξει την ανεκτίμητη προσφορά του Piaget στην πρόοδο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, καθώς και τι μας «στέρησε» η επιλογή του να ερευνήσει, σχεδόν αποκλειστικά, τη γνωστική όψη της βρεφικής ανάπτυξης γενικά και τη γνωστική πλευρά της νεογνικής και βρεφικής μίμησης ειδικά. Οι πέντε παραπάνω πρωτοπόροι (και πολλοί άλλοι ερευνητές μέχρι τη δεκαετία του 1970), με πλήθος θεωρητικών επιχειρημάτων, αρνήθηκαν ότι τα νεογνά είναι ικανά για εκούσια μίμηση κατά τον πρώτο μήνα.²⁶ Ακόμη και ερευνητές οι οποίοι μελέτησαν και βρήκαν νεογνά που μιμήθηκαν μη ορατές κινήσεις του προσώπου κατά τον πρώτο μήνα τη θεώρησαν συμπτωματική (Valentine, 1930) ή, λόγω δυσκολίας αμφισβήτησης των μεντόρων τους,²⁷ δεν ήταν βέβαιοι αν αυτό που παρατήρησαν ήταν μίμηση – η περίπτωση του Zazzo (1957), ο οποίος κατέγραψε σε ταινία μίμηση προβολής της γλώσσας από την έβδομη έως την 25η ημέρα μετά τη γέννηση.²⁸ Τελικά, το πρόβλημα της εμφάνισης της νεογνικής μίμησης κατά τον πρώτο μήνα λύθηκε από την πλούσια σε ευρήματα πειραματική έρευνα της Maratos (1973), όχι μόνο γιατί πείστηκε ο δάσκαλός της Piaget, αλλά, κυρίως, διότι τα χρόνια που ακολούθησαν πλήθος πειραματικών μελετών επιβεβαίωσαν τα ευρήματά της (βλ. παραπάνω).

Ως προς τα αρχικά κίνητρα της εκούσιας νεογνικής μίμησης, οι περισσότεροι ερευνητές του πεδίου, παρά τις επιμέρους ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις, συμφωνούν σήμερα ότι είναι διυποκειμενικά. Ο Meltzoff υποθέτει ότι τα αρχικά κίνητρα της νεογνικής μίμησης είναι γνωστικά και διυποκειμενικά. Η Μαράτου, ο Trevarthen, ο Heimann, η Nagy, η Nadel, οι συγγραφείς του παρόντος κειμένου κ.ά. υποθέτουν ότι τα αρχικά κίνητρα είναι διυποκειμενικά. Ο Κουγιουμουτζάκης προτείνει ότι τις 4 με 6 πρώτες εβδομάδες η μίμηση κινητοποιείται (από την πλευρά του νεογνού και από την πλευρά του συντρόφου του) από δύο τουλάχιστον συγκινήσεις, την ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον.

25 Kugiumutzakis, 1993, 1998, 1999· Kugiumutzakis, et al., 2005, σ. 162-163· Κουγιουμουτζάκης, Τσούρτου, Μαρκοδημητράκη & Σεμιτέκολο, 2007.

26 Αρνήθηκαν είτε λόγω της θέσης του αρχικού αδιαδισμού (θέση του Baldwin αποδεκτή από τους υπολοίπους), είτε/και λόγω του αδιαφοροποίητου της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης, της μη «διαμόρφωσης της σύλληψης της μονιμότητας του αντικειμένου», που η κατάκτησή της αντικειμενικοποιεί την αιτιότητα και οδηγεί το βρέφος στον δυαδισμό (Piaget, 1962, σ. 85), είτε λόγω της ηθολογικής ερμηνείας (βλ. παραπάνω) κ.ά.

27 Μέντορες του Zazzo ήταν οι Wallon, Piaget και Spitz (Nadel, 2014).

28 Βλ. λεπτομέρειες, Nadel 2014, σ. 40-42, όπου ο ίδιος ο Zazzo περιγράφει την επίδραση των μεντόρων στο εύρημά του, επίδραση που τον ανάγκασε να περιμένει 12 χρόνια για να δημοσιεύσει τη σχετική μελέτη στο *Enfance*, διατηρώντας ακόμη και στη δημοσίευσή αυτή τις αμφιβολίες του αν πρόκειται ή όχι για νεογνική μίμηση. Βλ. επίσης Κουγιουμουτζάκης, 2015.

Ως προς τα κίνητρα της μίμησης, από τον δεύτερο μήνα έως το τέλος του πρώτου έτους: (α) οι Newson, Pawlby και άλλοι ερευνητές²⁹ (στα βήματα του Αριστοτέλη) υποστηρίζουν ότι η μίμηση κινητοποιείται μόνο από την ετοιμότητα και την επιθυμία της μητέρας για μοίρασμα πράξεων με το (χωρίς κίνητρα;) βρέφος της, και (β) οι συγγραφείς του παρόντος κειμένου υποστηρίζουν ότι η μίμηση κινητοποιείται κυρίως από τις συγκινήσεις της ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος – δύο κίνητρα που ωθούν τους συντρόφους να αρχίσουν, να συνεχίσουν και να τελειώσουν το μοίρασμα μη ρυθμικών και ρυθμικών πράξεων, προθέσεων επικοινωνίας και αυτών των ιδίων των κινήτρων του. Πρόκειται για μια εμπρόθετη, πολύ συχνά παιγνιώδη, διυποκειμενική εμπειρία συντονισμού, που οδήγησε τους συγγραφείς στην πρόταση αλλαγής του ορισμού της μίμησης κατά τη νεογνική και τη βρεφική ηλικία. Η νεογνική και η βρεφική μίμηση φαίνεται ότι «κολυμπούν στις συγκινήσεις» (Kugiumutzakis et al., 2005, σ. 178). Σήμερα θεωρούμε ότι ο συγκινησιακός συντονισμός στη βρεφική μίμηση έχει ενισχυθεί επαρκώς από τις νατουραλιστικές, διαχρονικές και διαπολιτισμικές μελέτες και ότι είναι καιρός να μελετηθούν πιο συστηματικά η συμπληρωματικότητα και οι λεπτές διαφοροποιήσεις των συγκινήσεων των δύο συντρόφων κατά τη διάρκεια της μίμησης, οι οποίοι δεν μοιράζονται μόνο όσα ο παραπάνω προταθείς ορισμός μας συνοψίζει, αλλά συμμετέχουν ενεργά στη δημιουργία μιας δυναμικής μικρο-αφήγησης (Bruner, 2002) με συγκινησιακό περιεχόμενο (Kokkinaki, 2012· Kugiumutzakis & Trevarthen, 2015). Οι σύντροφοι, στην κοινή τους αυτή συνάντηση, άλλοτε συμφωνούν και συντονίζονται συγκινησιακά, άλλοτε διαπραγματεύονται τα κίνητρά τους, μερικές φορές διαφωνούν ως προς τις προθέσεις τους, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, αμοιβαία ή μονομερώς, αδιαφορούν και διακόπτουν οποιαδήποτε συνεργατική συμμετοχή.³⁰ Προς αυτή την κατεύθυνση, θεωρούμε ότι υπάρχουν πολλά κενά γνώσης.

Κλείνουμε το κείμενο θίγοντας συνοπτικά το ζήτημα των γνωστικών κινήτρων της νεογνικής και της βρεφικής μίμησης και τη θέση του Trevarthen για τη σχέση κινήτρων και συγκινήσεων.

Στο ερώτημα αν τα αρχικά συγκινησιακά κίνητρα εξακολουθούν να κινητοποιούν για μίμηση τους συντρόφους κατά το πρώτο έτος, απαντήσαμε καταφατικά. Στο ερώτημα αν, ταυτοχρόνως, υπάρχουν και γνωστικά κίνητρα, η απάντησή μας είναι

29 Βλ. λεπτομέρειες, στο Bråten, 1998· Nadel & Butterworth, 1999· Nadel, 2014· Reddy, 2008· Trevarthen et al., 1999. Στη γλώσσα μας βλ. λεπτομέρειες, Αντωνάκης, 2012· Βιταλάκη, 2002· Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992· Μαρκοδημητράκη, 2003· Πανοπούλου-Μαράτου, 2008· Πατεράκη, 2011· Πρατικάκη, 2009.

30 Για παράδειγμα, η Μαρκοδημητράκη (2003) βρήκε ότι, ενώ τα 3 μηνών δίδυμα βρέφη, με πρωτοβουλία του χαρούμενου κοριτσιού, άρχισαν να μιμούνται κινήσεις των κάτω άκρων, η μιμητική επικοινωνία τους σταμάτησε, γιατί πριν και κατά την έναρξη της μίμησης η συγκινησιακή κατάσταση του αγοριού ήταν διαφορετική («δεν είχε όρεξη για παιχνίδια») από εκείνη της αδερφής του – για δευτερόλεπτα μοιράστηκαν την ίδια πράξη, αλλά όχι τις ίδιες συγκινήσεις, και έτσι η επικοινωνία σταμάτησε (βλ. λεπτομέρειες, Kugiumutzakis et al., 2005, σ. 169).

καταφατική, κυρίως για τη μετά τη νεογνική περίοδο εμφανιζόμενη μίμηση (δεύτερος-24ος μήνας). Αν και πέρα από τους στόχους του παρόντος κειμένου, αρκεί να θυμηθεί κανείς μια ολόκληρη ερευνητική παράδοση στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία (π.χ. Baldwin, Koffka, Wallon, Valentine, Piaget κ.ά.), που επικεντρώθηκε και συνεχίζει να εστιάζει αποκλειστικά στις γνωστικές, στις αντιληπτικές και στις κινητικές όψεις της βρεφικής μίμησης γενικά και στα γνωστικά της κίνητρα ειδικά.³¹ Στις μέρες μας, η γνωστικά προσανατολισμένη ερευνητική παράδοση συνεχίζεται, εστιάζοντας, αφενός, στις γνωστικές πλευρές και στα γνωστικά κυρίως κίνητρα της βρεφικής μίμησης σε συμπεριφορικό και νευροεπιστημονικό επίπεδο (κατοπτρικά συστήματα του εγκεφάλου) (βλ. εργασίες στο Meltzoff & Prinz, 2002) και, αφετέρου, στην *εφαρμογή* ορισμένων *ερμηνειών της νεογνικής μίμησης* στη Ρομποτική π.χ. των ερμηνειών του Meltzoff, της Nadel κ.ά.^{32, 33} Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι κάθε θεωρητικός προτείνει *διαφορετικά* είδη γνωστικών κινήτρων για τη βρεφική μίμηση,³⁴ – και είναι, νομίζουμε, πολύ δύσκολο *όλα* τα προταθέντα γνωστικά κίνητρα να είναι λειτουργικά για την *ίδια* φάση ανάπτυξης της μίμησης και ταυτόχρονα *όλες* οι σχετικές ερμηνείες και θεωρίες ορθές. Τα γνωστικά κίνητρα της βρεφικής μίμησης χρειάζονται πε-

-
- 31 Κλασικό παράδειγμα η περίφημη παρατήρηση (υπ. αριθμ. 180) του Piaget (1936), όπου η 16μηνη κόρη του Lucienne, *πριν* καταφέρει να ανοίξει το σπирτόκουτο για να πάρει την αλυσίδα, διαδοχικά «...ανοίγει και κλείνει το στόμα της, στην αρχή λίγο και μετά όλο και πιο πολύ» (σ. 375). Βλ. επίσης Piaget (1962, σ. 35-37) την περίπτωση της «οξυδερκούς σύγχυσης», όπου σε δοκιμές μίμησης το βρέφος, αντί να κλείνει να μάτια, έκλεινε το στόμα.
- 32 Βλ. Andry, Gaussier, Moga, Banquet & Nadel, 2002· Billard, Roobins, Nadel & Dautenhahn, 2007· Chung, Friesen, Fox, Meltzoff & Rao, 2015· Krishnanand, Bongard & Meltzoff, 2010· Meltzoff, Brooks, Shon & Rao, 2010· Rao, Shon & Meltzoff, 2007.
- 33 Βλ. Κουγιουμουτζάκης, 2014 για μια κριτική θεώρηση της εφαρμογής ερμηνειών της νεογνικής μίμησης στη Ρομποτική.
- 34 Για παράδειγμα, το γνωστικό κίνητρο για τη βρεφική μίμηση που προτείνει ο Preyer (1892) είναι η κινητική ισχύς της επικρατούσας «ιδέας», που οδηγεί στην επιθυμία για εκούσια μίμηση. Διαφορετικά είναι τα γνωστικά κίνητρα που προτείνει ο Koffka (1924) – νόμος αναπαραγωγής, νόμος επανάληψης, τάση του μιμητή για ακρίβεια στην αναπαραγωγή και σύλληψη του νοήματος ενός προτύπου πριν από τη μίμηση. Διαφορετικά είναι τα γνωστικά κίνητρα που προτείνει ο Valentine (1930) για τη στοχαστική μίμηση – σκόπιμη μίμηση των μέσων προκειμένου τα βρέφη και τα νεαρά νήπια (6 μήνες-3 έτη) να φτάσουν σε ακριβή αναπαραγωγή. Διαφορετικά είναι τα γνωστικά κίνητρα που εισηγείται ο Piaget (1962) – στα τρία υποστάδια της μίμησης, το κίνητρό της ενυπάρχει *εσωτερικά* στην (αναπαραγωγική) αφομοίωση, με στόχο τη διατήρηση ενός ευχάριστου και ενδιαφέροντος αποτελέσματος· στο τέταρτο υποστάδιο κίνητρο είναι η σύγκρουση μερικής ομοιότητας (που ωθεί σε αφομοίωση των προτύπων) και διαφοράς από τα δικά του σχήματα· στο πέμπτο υποστάδιο το βρέφος μιμείται συστηματικά για να δει το αποτέλεσμα των πειραματισμών του και στο έκτο υποστάδιο η ανάδυση της αναπαραστατικής ικανότητας οδηγεί στην εκ των υστέρων μίμηση κ.ά. Διαφορετικά είναι τα γνωστικά κίνητρα που προτείνει ο Meltzoff (1990) – κίνητρο της νεογνικής μίμησης είναι η *γνωστική ασυμφωνία* ανάμεσα στην αρχικά αποθηκευμένη στη νεογνική μνήμη αναπαράσταση του εν κινήσει προτύπου και στο ακίνητο, «*απαθές*» πρόσωπο του πειραματιστή *μετά* την παρουσίαση του προτύπου (βλ. επίσης Meltzoff, 2002).

ρισσότερη και πιο συστηματική διερεύνηση, όχι τόσο σε αποσπασματικά, πειραματικά πλαίσια, αλλά σε νατουραλιστικές, διαχρονικές, διαπολιτισμικές μελέτες, στα σπίτια των βρεφών – όσο χρονοβόρες κι αν είναι οι τελευταίες, παρέχουν περισσότερες ευκαιρίες και μεγαλύτερο πλούτο μιμητικών επικοινωνιών, που θα βοηθήσει στη μείωση των κενών γνώσης που υπάρχει σχετικά με τα γνωστικά κίνητρα της μίμησης των βρεφών και των συντρόφων τους. Στην πρόταση αυτή καταλήγουμε όχι μόνο από την ερευνητική μας εμπειρία, αλλά και από τη μελέτη των συστηματικών, πλούσιων και λεπτομερών παρατηρήσεων των πρωτοπόρων ερευνητών του πεδίου, οι οποίοι μελέτησαν τη μίμηση (και γενικά την ανάπτυξη) στα δικά τους βρέφη – παρατηρήσεις του Darwin (1877), του Baldwin (1894, 1896), του Preyer (1892), του Guillaume (1925), του Piaget (1962) κ.ά.

Η ερμηνεία των ευρημάτων πάνω στην εμφάνιση της νεογονικής μίμησης και στην ανάπτυξή της κατά το πρώτο έτος βασίστηκε στη θεωρία της Έμφυτης Διποκειμενικότητας του Trevarthen και στον τρόπο που θεωρεί την εγγενή συνεκτική σχέση ανάμεσα στην κινητήρια δύναμη, στα κίνητρα, στην κίνηση και στη συγκίνηση (βλ. Εισαγωγή του παρόντος τόμου. Βλ. επίσης Trevarthen 1980, 1984, 1986, 1988, 1992α, β, 1997, 2002, 2005).³⁵

Στον παρόντα τόμο, άλλη εργασία, η πρώτη των συγγραφέων του παρόντος άρθρου, περιγράφει τα αποτελέσματα μιας εμπειρικής μελέτης που διερεύνησε, διαχρονικά, τη συγκινησιακή πλευρά της βρεφικής, της πατρικής και της μητρικής μίμησης, κατά τη διάρκεια της αυθόρμητης δυαδικής αλληλεπίδρασης βρέφους-γονέα, σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς.

Βιβλιογραφία

- Abravanel, E. & Sigafoos, A.D. (1984). Exploring the presence of imitation during early infancy. *Child Development*, 55, 381-392.
- Andry, P., Gaussier, P., Moga, S., Banquet, J.P. & Nadel, J. (2002). Learning and communication via imitation: an autonomous robot perspective. *Systems, Man and Cybernetics*, 31, 5, 431-442
- Αντωνάκης, Δ. (2012). *Επικοινωνιακή μουσικότητα: Ρυθμικές μιμήσεις και συρρυθμίες στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-μητέρων*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Φ.Κ.Σ. Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Αριστοτέλης, (1936). *Περί Ποιητικής*. Μτφ. Σ. Μενάρδος, εισαγωγή, κείμενο και ερμηνεία Ι. Συκουτρής. Αθήνα: Ι.Δ. Κολλάρου.
- Αριστοτέλης (1950). *Ηθικά Νικομάχεια*. Μτφ και σημειώσεις Α. Δαλέζιος. Αθήνα: Πάπυρος.
- Baldwin, J.M. (1894). Imitation: A Chapter in the Natural History of Consciousness. *Mind*, 9, 26-55.
- Baldwin, J.M. (1895). *Mental development in the child and the race*. N.Y.: Macmillan.
- Baldwin, J.M. (1896). A New Factor in Evolution. *American Naturalist* 30, 441-451, 536-553.
- Baldwin, J.M. (1913). *History of Psychology. A Sketch and an Interpretation*. London: Watts & Co.

35 Για μια σύνοψη βασικών σημείων της θεωρίας του Trevarthen βλ. Κουγιουμουτζάκης και συν., 2007.

- Billard, A., Roobins, B., Nadel, J. & Dautenhahn, K. (2007). Building Robota, a Mini-Humanoid Robot for the Rehabilitation of Children with Autism. *Assistive Technology*, 19, 1, 37-49.
- Βιταλάκη, Ε. (2002). *Η ανάπτυξη της μίμησης στην αλληλεπίδραση γιαγιάς-βρέφους*. Αδημοσίευτη Διακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Bråten, S. (1998) Infant learning by altercentric participation: the reverse of egocentric observation in autism. In S. Bråten (ed.), *Intersubjective communication & emotion in ontogeny* (pp. 105-124). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bringuier, Z.K. (1978). *Ελεύθερες συζητήσεις με τον Ζαν Πιαζέ*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Bruner, J. (2002/2004). *Δημιουργώντας Ιστορίες. Νόμος, Λογοτεχνία, Ζωή*. Επ. έκδ. Γ. Κουγιουμουτζάκης, μτφ. Β. Τσουρτου, Κ. Πολυδάκη & Γ. Κουγιουμουτζάκης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Chung, MJ-Y., Friesen A.L., Fox, D., Meltzoff, A.N. & Rao R.P.N. (2015) A Bayesian Developmental Approach to Robotic Goal-Based Imitation Learning. *PLoS ONE* 10 (11): e0141965. doi: 10.1371/journal.pone.0141965
- Darwin, Ch. (1872/1965). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Introduction by K. Lorenz. Chicago: The University of Chicago Press.
- Darwin, Ch. (1877/2008). *Βιογραφικό σχέδιασμα μικρού τινός παιδιού*. Μτφ. Σ. Μηλιαράκης. Εισαγωγικό σημείωμα Κ. Κριμπάς. Αθήνα: MIET.
- Dunkeld, J. (1978) *The Function of Imitation in Infancy*. Unpublished PhD Thesis, University of Edinburgh.
- Field, T., Woodson, R., Greenberg, R. & Cohen, D. (1982). Discrimination and imitation of facial expressions by neonates. *Science*, 218, 179-181.
- Flynn, V., Masur, E.F. and Eichorst, D.L. (2004). Opportunity versus disposition as predictors of infants' and mothers' verbal and action imitation. *Infant Behavior and Development*, 27, 3, 303-314.
- Fontaine, R. (1984). Imitative skills between birth and six months. *Infant Behavior and Development*, 7, 323-333.
- Gibson, J.J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Guillaume, P. (1925/1971). *Imitation in Children*. Chicago: The Chicago University Press.
- Heimann, M. (1998). Imitation in neonates, in older infants and in children with autism: feedback to theory. In S. Bråten (ed.), *Intersubjective communication and emotion in ontogeny* (pp. 89-104). Cambridge: Cambridge University Press.
- Heimann, M. & Schaller, J. (1985). Imitative reactions among 14-21-day-old infants. *Infant Mental Health Journal*, 1, 31-39.
- Jacobson, SS. W. (1979). Matching behavior in young infant. *Child Development*, 50, 425-430.
- Jonsson, C.-O., Clinton, D.N., Farhman, M., Mazzaglia, G., Novak, S. and Sorhus, K. (2001). How do mothers signal shared feeling-states to their infants? An investigation of affect attunement and imitation during the first year of life. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 377-381.
- Kaitz, M., Meschuach-Sarfati, O., Auerbach, J. & Eidelman, A. (1988). A reexamination of newborn's ability to imitate facial expression. *Developmental Psychology*, 24, 3-7.
- Koffka, K. (1924/1965). *The Growth of the Mind. An Introduction to Child Psychology*. London: Routledge & Kegan.
- Kokkinaki, T. (1998). *Emotion and imitation in early infant-parent interaction: a longitudinal and cross-cultural study*. Unpublished PhD Thesis, Department of Psychology, University of Edinburgh.
- Kokkinaki, T. (2003). A longitudinal, naturalistic and cross-cultural study on emotions in early infant-parent imitative interactions. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 243-258.
- Kokkinaki, T. (2009). Emotional expressions during early infant-father conversation. *European Journal of Developmental Psychology*, 6, 6, 705-721. Doi: 10.1080/17405620701848871.

- Kokkinaki, T. (2012). Birth-order-related similarities and differences in infant-father interaction: A preliminary study. In Carter S.E. & Bailey, V.T. (eds), *Facial Expressions: Dynamic Patterns, Impairments and Social Perceptions* (pp. 1-40). Nova Science Publications.
- Kokkinaki, T. (2013). Fathers' speech to infants. *Early Child Development and Care*, 183, 7, 1005-1025. Doi: 10.1080/03004430.2012.712041.
- Kokkinaki, T. & Kugiumutzakis, G. (2000). Basic aspects of vocal imitation in infant-parent interaction during the first six months. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 18, 3, 173-187.
- Kokkinaki, T. & Vitalaki, E. (2013a). Comparing spontaneous imitation in grandmother-infant and mother-infant interaction: A three generation familial study. *International Journal of Aging and Human Development*, 77, 2, 77-105. Doi: 10.2190/AG.77.2.a.
- Kokkinaki, T. & Vitalaki, E. (2013 b). Exploring spontaneous imitation in infancy: A three generation inter-familial study. *Europe's Journal of Psychology*, 9, 2, 259-275. Doi: 10.5964/ejop.v9i2.506.
- Krishnanand, N.K., Bongard J.C. & Meltzoff, A. N. (2010). Self discovery enables robot social cognition: Are you my teacher? *Neural Networks*, 23, 8-9, 1113-1124.
- Kugiumutzakis, G. (1985). *The origin, development and function of the early infant imitation*. PhD Study, Department of Psychology, Uppsala University. Acta Universitatis Uppsaliensis, No 376, 377, 378, Abstracts of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 35, ISSN 0348-3908/1985.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1988). Η γένεση της ανθρώπινης μίμησης. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1, 1, 5-21.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1992). Φωνητικές μιμήσεις στην επικοινωνία μητέρας-βρέφους. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκδ.) *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 93-137). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Kugiumutzakis, G. (1993). Intersubjective vocal imitation in early mother-infant interaction. In J. Nadel & L. Camaioni (eds), *New perspectives in early communicative development* (pp. 23-47). London: Routledge.
- Kugiumutzakis, G. (1994). *Is early human imitation an emotional phenomenon?* Invited talk at the 1st Symposium on *Intersubjective Communication and Emotion in Ontogeny: Between Nature, Nurture and Culture*. International Interdisciplinary Theory Forum of Social Sciences, Norwegian Academy of Sciences and Letters. Oslo, 25-30/8/1994.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1995). Ανθρώπινη ανάπτυξη: Το κλουβί και τα πουλιά. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκδ.). *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (σ. 663-711). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Kugiumutzakis, G. (1998). Neonatal imitation in the inter-subjective companion space. In S. Bråten (ed.), *Intersubjective communication and emotion in ontogeny* (pp. 63-88). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kugiumutzakis, G. (1999). Genesis and development of early infant mimesis to facial and vocal models. In J. Nadel & G. Butterworth (eds), *Imitation in infancy* (pp. 22-47). London: Routledge.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2007). Μίμηση, αριθμοί και ρυθμοί. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκδ.). *Συμπαντική Αρμονία, Μουσική και Επιστήμη. Στον Μίκη Θεοδωράκη* (σ. 235-294). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2008). Ψυχολογία εμβρύων, νεογνών και βρεφών: Σύγχρονη αναπτυξιακή έρευνα. *Παιδιατρική*, 71/5, 331-344.
- Kugiumutzakis, G. (2012). Shared voices. Commentary on Trevarthen and Bertau. In M.-C. Bertau, M. M. Goncalves & P.T.F. Raggatt (eds), *Dialogic Formations. Investigations into the Origins and Development of the Dialogical Self* (pp. 69-82). Charlotte, (NC): Information Age.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2014). Ρομπότ δεν μπορείς, γιατί δεν μοιράζεσαι. Διεθνές διεπιστημονικό συμπόσιο, με τίτλο *Παιδί, Παιχνίδι, Τέχνη και Τηλε-ζωή*. Παν/μιο Κρήτης, Τμήμα Φ.Κ.Σ., Εργαστήριο Ψυχολογίας. Ρέθυμνο, 1-2 Νοεμβρίου 2014.

- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2016). J.M. Baldwin και Ψυχανάλυση. Στο Κ. Πόταγας & Μ. Πετρίδης (επ. έκδ.), *Νευροψυχολογία/ Ψυχανάλυση/Μεταίχμιο. Ασυνέχειες /Συνέχεια. Για τον Θανάση Τζαβάρρα* (σ. 191-220) Αθήνα: Νήσος.
- Kugiumutzakis, G., Kokkinaki, T., Markodimitraki, M. & Vitalaki, E. (2005). Emotions in Early Mimesis. In J. Nadel & D. Muir (eds). *Emotional Development: Recent Research Advances*, (pp. 161-182). Oxford: Oxford University Press.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ., Τσούρτου, Β., Μαρκοδημητράκη Μ. & Σεμιτέκολο, Μ. (2007). Ο τρίτος δρόμος του Piaget και η διαφώνια του με τον Δαρβίνο. *Ψυχολογικά Θέματα*, 11-13, 9-32.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ., Κακλαμάνη, Σ. Σαραφειδου, Ε., Μαρκοδημητράκη, Μ. & Πατεράκη, Μ. (2009). Χρονικές διάρκειες στη μιμητική αλληλεπίδραση διδύμων ΔΖ βρεφών. *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 11, 1, 9-36.
- Kugiumutzakis, G. & Trevarthen, C. (2015). Neonatal Imitation. *International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 16. (pp. 481-488) Oxford: Elsevier.
- Legerstee, M. (1991). The role of person and object in eliciting early imitation. *Journal of Experimental Child Psychology*, 51, 423-433.
- Maratos, O. (1973). *The origin and development of imitation in the first six months of life*. Unpublished PhD Thesis, University of Geneva.
- Maratos, O. (1982). Trends in the Development of Imitation in early Infancy. In T.G. Bever (ed.). *Regression in Mental Development; Basic Phenomena and Theories* (pp. 81-102) Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Maratos, O. (1996). Newborn and infant imitation: A case of intersubjective communication. Invited talk at the Second European Research Conference on *The development of sensory, motor and cognitive abilities in early infancy: antecedents of language and the symbolic function*. Barcelona, Spain, April 1996.
- Μαρκοδημητράκη, Μ. (2003). *Η ψυχολογία των διδύμων μίμηση και συναισθήματα σε ένα ζεύγος ετεροζυγωτικών διδύμων*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φ.Κ.Σ., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Μαρκοδημητράκη, Μ., Πατεράκη, Μ., Κακλαμάνη, Σ. & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2008). Μίμηση στις αλληλεπιδράσεις διδύμων ΔΖ βρεφών. *Ψυχολογικά Θέματα*, 14, 91-108.
- Martin, G.B. and Clark, R.D. (1982). Distress crying in neonates: Species and Peer Specificity-*Developmental Psychology*, 18, 1-9.
- Meltzoff, A.N. (1990). Foundations for developing a concept of self: The role of imitation in relating self to other and the value of social mirroring, social modeling, and self practice in infancy. In D. Cicchetti & M. Beeghly (eds), *The Self in Transition: Infancy to childhood* (pp. 139-64). University of Chicago Press.
- Meltzoff, A.N. (1995). Understanding the intentions of others: Re-enactment of intended acts by 18-month-old children. *Developmental Psychology*, 31, 838-50.
- Meltzoff, A.N. (2002). Elements of a developmental theory of imitation. In A.N. Meltzoff & W. Prinz (eds). *The Imitative Mind. Development, Evolution, and Brain Bases* (pp.19-41). Cambridge: Cambridge University Press.
- Meltzoff, A.N. & Moore, M.K. (1977). Imitation of facial and manual gestures by human neonates. *Science*, 198, 75-78
- Meltzoff, A.N. & Moore, M.K. (1992). Early imitation Within a Functional Framework: The Importance of Person Identity, Movement, and Development. *Infant Behavior and Development*, 15, 479-505.
- Meltzoff, A.N. & Moore, M.K. (1998). Infant intersubjectivity: broadening the dialogue to include imitation, identity and intention. In S. Bråten (ed.), *Intersubjective communication and emotion in early ontogeny* (pp. 47-62). Cambridge: Cambridge University Press.

- Meltzoff, A.N. & Moore, M.K. (1999). Persons and representation: why infant imitation is important for theories of human development. In J. Nadel & G. Butterworth (eds), *Imitation in Infancy* (pp. 9-35). Cambridge: Cambridge University Press.
- Meltzoff, A.N. & Prinz, W. (2012) (eds). *The Imitative Mind. Development, Evolution, and Brain Bases* (pp.19-41) Cambridge: Cambridge University Press.
- Meltzoff, A.N., Brooks, R., Shon, A.P. & Rao R. P.N. (2010). "Social" robots are psychological agents for infants: A test of gaze following. *Neural Networks*, 23, 966-972.
- Nadel-Brulfert, J. (1980). The functional role of imitation in personality development: Wallon's contribution. *French-Language Psychology*, 1, 169-177.
- Nadel, J. (1986). Matching activities and the regulation of peer-toddler sustained interactions. In J. Camus and J. Cosnier (eds). *Ethology and Psychology*. Toulouse: Privat, I.E.C.
- Nadel, J. (2014). *How imitation boosts development in infancy and Autism Spectrum Disorder*. Oxford: Oxford University Press.
- Nadel, J. & Butterworth, G. (1999) (eds). *Imitation in Infancy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagy, E. (2008). Innate intersubjectivity: Newborns' sensitivity to communication disturbance. *Developmental Psychology*, 44, 6, 1779-1784.
- Nagy, E. (2011), The newborn infant: A missing stage in developmental psychology. *Infant and Child Development*, 20, 3-19.
- Nagy, E. & Molnár, P. (2004). *Homo Imitans* or *Homo Provocans*? The phenomenon of neonatal initiation. *Infant Behavior and Development*, 27, 1, 54-63.
- Neisser, U. (1993). The self perceived. In U. Neisser (ed.), *The perceived self: ecological and interpersonal sources of self knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Newson, J. (1978). Dialogue and development. In A. Lock (ed.), *Action, gesture and symbol: the emergence of language* (pp. 31-42). London: Academic Press.
- Πανοπούλου-Μαράτου, Ο. (1998). *Παιδί, Επιστήμη και Ψυχανάλυση. Οι διαδρομές του Jean Piaget*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πανοπούλου-Μαράτου, Ο. (1999). Αμφίδρομες επιρροές μεταξύ ψυχανάλυσης και ψυχολογίας: Το παράδειγμα της αναπτυξιακής ψυχολογίας. *Εκ των Υστέρων*, 3, 115-134.
- Papoušek, M. & Papoušek, H. (1989). Forms and functions of vocal matching in interactions between mothers and their precanonical infants. *First Language*, 9, 137-158.
- Πατεράκη, Μ. (2011). *Μίμηση στις αλληλεπιδράσεις διδύμων διζυγωτικών βρεφών μεταξύ τους και με τη μητέρα*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φ.Κ.Σ., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Πατεράκη, Μ., Μαρκοδημητράκη, Μ., Κακλαμάνη, Σ. & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2008). Κατεύθυνση και είδη μίμησης στις αλληλεπιδράσεις διδύμων ΔΖ βρεφών. *Ψυχολογικά Θέματα*, 14, 65-90.
- Pawlby, S.J. (1977). Imitative interaction. In H.R. Schaffer (ed.), *Studies in mother-infant interaction* (pp. 203-224). London: Academic Press.
- Piaget, J. (1936/1977). *The Origin of intelligence in the child*. London: Penguin Books.
- Piaget, J. (1945/1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. London: Routledge & Kegan.
- Piaget, J. (1968). *Six Psychological Studies*. N.Y.: Vintage Books.
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1969). *The Psychology of the child*. London: Routledge & Kegan.
- Piontelli, A. (2015). *Development of Normal Fetal Movements. The Last 15 Weeks of Gestation*. Rome: Springer-Verlag.
- Πρατικάκη, Α. (2009). *Μίμηση και συγκινήσεις στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-παππούδων και βρεφών-γιαγιάδων*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φ.Κ.Σ., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Pratikaki, A. & Kokkinaki, T. (2013). Emotional expressions in grandparent-grandchild infant interaction in the course of the first year of life. *Europe's Journal of Psychology*, 9, 3, 531-551. Doi: 10.5964/ejop.v9i3.553.

- Pratikaki, A., Germanakis, J. & Kokkinaki, T. (2011). Basic Aspects of Infant- Grandparent Interaction: An 8-month longitudinal and naturalistic study. *Early Child Development and Care*, 181, 9, 1231-1245. Doi:10.1080/03004430.2010.523784.
- Preyer, W. (1882/1919). *The Mind of the Child*. Translation by H.W. Brown. New York: Appleton & Co. <http://ebook.lib.hku.hk/CADAL/B31446474V1/>
- Rao, R., Shon, A. & Meltzoff, A.N. (2007). A Bayesian model of imitation in infants and robots. In C. Nehaniv & K. Dautenhahn (eds). *Imitation and Social Learning in Robots, Humans and Animals* (pp. 217-247). Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Reddy, V. (2008). *How Infants Know Minds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Reissland, N. (1988). Neonatal imitation in the first hour of life: Observations in rural Nepal. *Developmental Psychology*, 24, 464-489.
- Sagi, A. and Hoffman, M.L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Development Psychology*, 12, 175-176.
- Stern, D.N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and development psychology*. N.Y.: Basic Books.
- Stern, D.N. (2010). *Forms of Vitality. Exploring Dynamic Experience in Psychology, the Arts, psychotherapy, and Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarde, G. (1890/1903) *The Laws of Imitation*. Translation by E.C. Parsons. Introduction by F. Giddings, N.Y.: Henry, Holt and Co.
- Tiedemann, D. (1787). *Observations on the Development of Mental Capabilities in Children* in B. Perez, (1890). *Tiedemann's Record of Infant-Life*. Notes by L. F. Soldan. N.Y.: C.W. Bardeen. Βλ. επίσης Murchison, C. & Langer, S. (1927). Tiedemann's observations on the development of the mental faculties of children. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, Vol 34, 205-230. <http://www.archive.org/stream/tiedemannsrecord00tiedrich#page/n3/mode/2up>
- Trevarthen, C. (1977). Descriptive Analysis of Infant Communicative Behavior. In H. R. Schaffer (ed.), *Mother-Infant Interaction* (pp. 227-269). London: Academic Press.
- Trevarthen, C. (1980). The foundations of intersubjectivity: development of interpersonal and cooperative understanding of infants. In D. Olson (ed.), *The Social Foundations of Language and Thought: Essays in Honour of J.S. Bruner* (pp. 316-342). N.Y.: Norton.
- Trevarthen, C. (1984). Emotions in infancy: Regulators of contacts and relationships with persons. In K. Scherer & P. Ekman (eds), *Approaches to Emotion* (pp. 129-157). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Trevarthen, C. (1986). Development of intersubjective motor control in infants. In M.G. Wade & H.T.A. Whittings (eds), *Motor Development in Children: Aspects of Coordination and Control* (pp. 209-261). Dordrest: Martinus Nihhof.
- Trevarthen, C. (1988). Universal cooperative motives: How infants begin to know language and skills of culture. In G. Jahoda & I.M. Lewis (eds), *Acquiring Culture: Ethnographic Perspectives on Cognitive Development* (pp. 37-90). London, Croom Helm.
- Trevarthen, C. (1992a). Πώς και γιατί επικοινωνούν τα βρέφη. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επιμ.), *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 13-32). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Trevarthen, C. (1992b). Κίνητρα γνώσης και συνεργασίας στη βρεφική ηλικία. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επιμ.), *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 33-48). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Trevarthen, C. (1993a). The self born in intersubjectivity: an infant communicating. In U. Neisser (ed.), *The perceived self: ecological and interpersonal knowledge of the self* (pp. 121-173). Cambridge: Cambridge University Press.

- Trevarthen, C. (1993b). The function of emotions in early infant communication and development. In J. Nadel & L. Camaioni (eds), *New Perspectives in Early Communicative Development* (pp. 48-81). London: Routledge.
- Trevarthen, C. (1997). Η ποιητική του διαλόγου: Έρευνες για την ανθρώπινη συμπάθεια στις συνομιλίες με τα βρέφη. *Ψυχολογικά Θέματα*, 8, 1-3, 31-47.
- Trevarthen, C. (1998). The concept and foundations of infant intersubjectivity. In S. Bråten (ed.), *Inter-subjective communication and emotion in early ontogeny* (pp. 15-46). Cambridge: Cambridge University Press.
- Trevarthen, C. (2002). Το μοίρασμα έχει νόημα: Η ευφυής γνώση, η σκέψη και η πράξη δεν μπορούν να κατακτηθούν στη μοναξιά. Ομιλία στο Συμπόσιο προς τιμήν του Jerome Bruner, με τίτλο *Μοιραζόμαστε, άρα υπάρχουμε*. Ηράκλειο, 21-22 Οκτωβρίου 2002.
- Trevarthen, C. (2005). Action and emotion in development of cultural intelligence: why infants have feelings like ours. In J. Nadel & D. Muir (eds), *Emotional Development* (pp. 61-91). Oxford: Oxford University Press.
- Trevarthen, C. (2007). Επικοινωνιακή μουσικότητα: Πώς αναπτύσσεται το νόημα στον ρυθμό και στη συμπάθεια. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επιμ.), *Συμπαντική Αρμονία - Μουσική και Επιστήμη. Στον Μίκη Θεοδωράκη* (σ. 353-410). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Trevarthen, C., Kokkinaki, T. & Fiamenghi, G. (1999). What infants' imitations communicate: with mothers, with fathers and with peers. In J. Nadel & G. Butterworth (eds), *Imitation in infancy: progress and prospects of current research* (pp. 127-185). Cambridge: Cambridge University Press.
- Uzgiris, I.C. (1972). Patterns of vocal and gestural imitation in infants. In F.J. Monks., W.W. Hartup and J. deWitt (eds), *Determinants of Behavioural Development*. N.Y.: Academic Press.
- Uzgiris, I.C. (1981). Two functions of imitation during infancy. *International Journal of Behavioural Development*, 4, 1-12.
- Valentine, C.W. (1930). The Psychology of Imitation with Special Reference to Early Childhood. *Educational Psychology*, XXI, 1, 105-132.
- Vinter, A. (1986). The role of movement in eliciting early imitations. *Child Development*, 57, 66-71.
- Wallon, H. (1934/1949) *Les origines de caractere chez l'enfant*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Zazzo, R. (1957). Le problème de l'imitation chez le nouveau-né. *Enfance*, 10, 135-142.